

Дејан Поповић

Економска школа Ваљево

ВАЉЕВСКИ КОМИТА МИЈАИЛО КИЋИЋ

- Један необичан захтев из 1904. године -

Апстракт: Овим радом желели смо да скренемо пажњу на поједине комитје из ваљевског краја и њихово деловање почетком 20. века. На основу сачуваних архивских извора, сагледаћемо њихову преписку са државним органима вароши Ваљево, као и извештаје ових установа поводом комитјских активности.

У старим списима из прошлости вароши Ваљево пронашли смо неколико докумената који нам дају повода за размишљање да наше претке нису само занимали трговачко-занатски послови, догађаји и личности чаршије, него и питања ширег политичког значаја. Развојем националне идеје и националних осећања крајем 19. и почетком 20. века многе наше суграђане почела су да интересују и питања ослобођења наше неослобођене браће из јужних, старих српских области. У та времена, овим крајевима владали су Турци. Османска држава је била у дубокој кризи, а опстанак у Европи јој је зависио од интереса великих сила и показивала је неспособност да се ухвати у коштац са проблемима модернизације централне управе, корупцијом, али и реформом положаја хришћанских поданика. Нарочито је тешка ситуација била на просторима Старе Србије и Македоније. У овим несретним и немирним крајевима буђење арбанашке националне свести пратио је терор и Албанци су разним зулумима доносили трајни немир српском народу. Арбанаси су често имали подршку турске и аустроугарске политике у њиховим настојањима да иселе или асимилију српско становништво ових области. Са друге стране, балканске државе, пре свега Бугарска, а потом Грчка и Србија, тајним каналима желеле су да оружаном акцијом у кратком року реше оно што векови нису дозвољавали да се мачем реши. Сву несрећу на терену обилато је користила Аустро-Угарска, не мање Турска, желећи (прва да окупира, а друга да свим средствима за-

држи ове крајеве) да што више и трајно закрве балканске народе у којима се пламен националне идеје и ослобођења испод турског јарма упалио до усијања. Покореним Србима уливала је наду Краљевина Србија, која је још од времена кнеза Милоша поспешивала колонизацију српског становништва на просторе који су одисали независношћу од Турске. На тај начин, Краљевина Србија постала је „обећана земља“ за многе Србе ван Србије јер су терор Турака и Арбанаса и разни намети престајали у Србији. Готово ропски статус православаца у Турској замењивала је у Краљевини слобода за сваког Србина и могућност добијања сопствене окућнице. Свакако да су ове мере српске владе деловале као магнет за угњетени српски живаљ у Старој Србији и Македонији, који је очајнички тражио начина да се досели у своју матицу. Међутим, овим сеобама се мењала национална структура становништва у поменим областима, а носила је са собом и велику опасност губљења свете српске земље, за коју се тек требало борити. Ових чињеница су српске власти и те како биле свесне. Зато је на сваки начин требало сачувати ове крајеве и српски етнички корпус.

Српска влада је, већ у последњим годинама 19. века успоставила и разгранала везе са Србима у Турској, шаљући у дужем временском интервалу свештенике, учитеље и друге учене људе који су просвећивали народ на терену. Овим областима је придавана велика пажња, па су за конзуле у Приштини постављани угледни књижевници Бранислав Нушић и Милан Ракић. Било је и оних који су предлагали да се мора стати на пут злочинима и пљачкама Турака и Арнаута према српском народу. Још 1896. године је Стојан Новаковић предлагао да се тамошњи Срби наоружавају и бране од Арнаута. Српска влада је испрва била врло обазрива према овим плановима, знајући да од великих сила неће бити одобрена акција ширих размера, а аустро-угарска и турска интервенција могла би да буде тренутна и врло болна по наше националне интересе. Бугари су, пак, Македонију сматрали својом интересном сфером; бугарска влада је истовремено опремала своје комитске јединице у ову област, које су са пушком у руци рашчишћавале терен, често имајући иза себе помоћ аустроугарских власти. Бугари су се надали да ће у атмосфери нереда интернационализовати ово питање пред лицем европске јавности. Последице по српски народ постајале су све трагичније, а сеобе су постале судбина целог једног народа. Постепено се у појединим војним и дипломатским круговима стало на становиште да се само борбом може решити српско питање у негдашњим српским областима. Тако је српска влада, испрва стидљиво, а потом све снажније почела да подржава делатност српских комитских организација. Да би се разликовале од других комитских јединица које су деловале на терену, српске комите су добиле назив четничке. Српска комитска (чет-

ничка) организација формирана је у Београду 1903. године, када је формиран Врховни и Главни одбор, а међу оснивачима и организаторима покрета налазили су се Ваљевци Милорад Гођевац, Војислав Танкосић, али и други који су се одмах укључили у ову организацију.¹ Рефлексије на ову организацију постојале су и у ваљевском крају. Овим чланком, колико доступни извори дозвољавају, указујемо на поједине ратнике, четнике који потичу из ваљевског краја, људе из њихове близине, њихову делатност и преписку са окружним властима.

Један од ратника, комита био је Мијаило Кићић. Рођен је у селу Златарић, 8. маја 1881, а крштен је у Ваљевској цркви 17. маја исте године, од оца Милића и мајке Мирјане, као треће дете.² Родитељи су му били земљорадници сиромашног стања. Мијаило је био далеки потомак чувеног хајдука, из Првог српског устанка, Кићана. До Другог српског устанка, 1815, породица се презивала Кићановић, а од тада Кићић. Није познато када се Мијаило доселио у Ваљево, највероватније је то било на прелому векова, али се зна да се населио у тадашње село Кличевац које је сада део Ваљева. У Ваљеву је Кићића било и раније. Неки од њих су се бавили механџијским послом у Кнез Милошевој улици, неки су били општински одборници, а неки општински чиновници.³

У изворима забележен је догађај везан за Мијаила Кићића, који потиче из марта 1904. године. То је, у ствари, један захтев, врло необичан по свом садржају, поднет Суду општине ваљевске:

„Молим суд за ђрејоруку код надлежних власти, да ми изда ђасош за неодређено време, ради ђућовања у Русију, а у цели да својим ђожрћивовањем колико-ћолико ђрићомоћнем браћи Русима у борби ђроћив Јаћанаца. Овде да оћћанем, а без икаквих маћеријалних средсћава, немоћуће ми је; сћоћа ми је ђасош неоћходно ђоћребан.

Мијаило Кићић, четћник у Маћегонију”⁴

Да ли се у овом случају сусрећемо са идејама панславизма израженим у речима нашег суграћанина, или су његови мотиви сасвим другачији?

Идеја панславизма била је популарна код Срба већ дужи временски период. Народна радикална странка је још од 80-их година 19. века у свом програму заступала зближење са царском Русијом, па је, свакако, ова идеја у самој земљи имала доста присталица. И у Аустро-Угарској

- 1 Милорад Белић: *Комићски војвода Војислав Танкосић*, МИАВ, Ваљево 2005, стр. 14
- 2 Међуопштински историјски архив Ваљево (у даљем тексту: МИАВ), Црква Покрова Пресвете Богородице у Ваљеву, Матична књига рођених 1879-1888, под ред. бр. 86 у 1881. години
- 3 Радован М. Драшковић: *Кнез Милошева улица*, Ваљевац - Велики народни календар за просту 1994. годину, Ваљево, 1994, стр. 275
- 4 МИАВ, фонд: Општина града Ваљева – Ваљево (у даљем тексту: ОГВ), 1904. година, пр. бр. А/2, ФП, 187/1904, кут. инв. бр. 98

многи српски интелектуалци су заговарали идеје панславизма о заједничком деловању словенских народа у оквиру империје. Због оваквих залагања, многи Срби, и не само Срби, били су жестоко гоњени од царских власти двојне монархије. С друге стране, познато је колико Срби цене и бране своју па и слободу братског, словенског, руског народа.⁵ Мијаило Кићић био је, како се наводи у извештају, без материјалних средстава за живот, незапослен, али вичан војном занату. И још нешто – четник у Маћедонији која је тада била дубоко у оквиру Турске империје. Шта знамо даље о овом човеку, или још боље, шта знамо о комитским (четничким) јединицама тога времена?

Постојање ових јединица обавијено је велом тајности, па су чак српска влада и војска веома мало znale о њиховом деловању. О њиховом раду скоро ништа није записано. То су биле мале оперативне групе за обављање посебних задатака, чисто војног карактера, које веће војне групације, због своје намене и гломазности, нису могле да остваре. Њима су заповедала лица која су некада била у војној служби или су припадала војном естаблишменту, као што је био случај са комитским војводом Војиславом Танкосићем. Држава је ове јединице финансирала. Пасти жив непријатељу у руке је за припаднике ових јединица била гора судбина неизоставно и од саме смрти, јер их се држава Србија унапред одрицала због међународних односа, преваходно са Турском и Аустро-Угарском, чији су представници и овако имали добру обавештајну службу у српској престоници. Потоња судбина ових несретника била је, врло вероватно, језива. Добар број комита – четника је у крвавим биткама на терену гинуо. О њима и времену у којем су деловали, на посредан начин, сазнајемо из докумената упућених из Министарства унутрашњих дела на адресу начелника Округа ваљевског:

*„Господине, од господин министра унутрашњих дела, добио сам јуче шифровану дејешу ове садржине – чуо сам да неки људи чекају за прелазак у Турску. Наредбујем да ме о свему и народу обавештавајте. Сваки назао и непромишљен корак у том погледу могао би бити од велике штете и интереса земаљског. Саопштавајући ову поверљиву наредбу њ. министру, ја вам препоручујем да се по истој наредби управљајте и у јединим случајевима ме извештавајте“.*⁶

Из поменутог документа можемо много шта да закључимо. Прво, депеша је била шифрована и поверљива, што значи и тајне природе не само ширем кругу грађанства већ је вероватно била недоступна и за

5 Кроз историју у више наврата долазило је до војне сарадње Срба и Руса у борби против Турака. Познато је да су мотиви овакве сарадње често били различито схватани од стране савезника

6 МИАВ, ОГВ, 1903. година, пр. бр. А/2,13/VIII 1903. Депеша је писана на врло квалитетном папиру (оп. аутора), кут. инв. бр. 97

обавештајне органе других држава којих се ово питање тицало. Свакако да је државу интересовало српско питање ван граница Србије, јер се у документу то на неки начин и потврђује. Државни органи се свакако по том питању нису могли оглашавати и отворено одобравати акције комита. Званични тонови су више били суздржани. Међутим, иза кулиса ствари су стајале другачије, јер број људи који желе да пређу у Турску изгледа да није мали, наоружани су и вични ратовању. Како то можемо да потврдимо? Ако погледамо документ, види се да он датира из августа месеца 1903. године, у време када у Македонији пламти Илинденски устанак и кад разне комитске јединице делују на терену у борби против турске војске, а можда и међусобно. Зашто би ови „људи” одлазили на немирно подручје где бесни рат, уз претпоставку да, можда, немају оружја? И од кога ови „људи” чекају, рекли бисмо, дозволу за прелазак у Турску? Министарство унутрашњих дела тражи да појединци (мале четничке јединице) воде рачуна о свом деловању на терену и не угрозе српске интересе. Такође, о ситуацији на терену ове јединице су тајним каналима извештавале поједине српске државне органе.

Ако сагледамо обимну документацију између 1903. и 1905. године, упада у очи заиста велики број позива на војне вежбе, дужег или краћег трајања (између осталог, септембра месеца 1903. године, резервни официри из ваљевског краја су полагали заклетву верности Њ. К. В. Петру II). У Суд општине ваљевске приспео је велики број оваквих позива, потписаних од стране ваљевске пуковске команде и команданта мајора Милутина Михаиловића, а према наређењу г. министра војног. Много је докумената адресирано на Ваљево, али се помиње и 4. пук Стевана Немање из Ужица, који је тада био у оквиру Дринске дивизијске области чије је седиште било у Ваљеву. Да ли су, можда, поједине комите из овог дела Србије тада мобилисани? Да ли су они раније имали организовану војну обуку и сарадњу са војним органима? Наравно да такве хипотезе не можемо да потврдимо, али је извесни Милош (?) Кићић име које може да заинтригира. Овај надничар, сиромашног стања и војни обвезник, родом из села Кличевац крај Ваљева, припадао је редовној војсци, а налазио се у штабу 3. батерије V пука као старешина коморе.⁷ Могуће је да је поменути (врло вероватно блиски сродник Кићића комите), дуго радећи у војсци, човек који је усмерио Мијаила Кићића ка војном позиву.

⁷ Исто, исто, 1900. година, војни документ је списак обвезника коморција редовних I и II позива народне војске, које би требало ослободити коморе према упуту од 2. децембра 1899. године, пов. А. П. 368, од 29. фебруара 1900, пр. бр. А2, П-4-1900. кут. инв. бр. 81

Мијаила Кићића, у неким документима, проналазимо под презименом Коцић. Познато је да су поједине комитске вође, али и саме комите, мењали свој идентитет и то не само приликом четовања. Зна се да су, између осталих, мењали идентитете комитске војводе Војислав Танкосић и Аксентије Бацетић-Рујанац. На такав начин они су чували тајност свога деловања. Познато је да су поједине комитске вође, али и сами комити мењали свој идентитет и то не само приликом четовања, као комитске војводе Војислав Танкосић и Аксентије Бацетић-Рујанац. На такав начин они су чували тајност свога деловања.

Али, вратимо се документима. Шта можемо рећи о другом, истодобном документу, адресираном начелнику округа ваљевског:

„Господин министар унутрашњих послова поверљивим писмом од 20. овога месеца наређује: – Дошло ми је до знања, да се неке личности спремају да кује добровољне чете за ујачање у Турску, било сад, било у пролеће. Како би скуљање оваквих чета у нашој земљи могло изазвати незгоде и тешкобе разне за нашу отаџбину, то вам препоручујем да свако скуљање чета у нашој земљи и сваки припремни рад око тога ако би га било забрањено. Међутим, дозволићете куљење добровољних прилога у хуманитарној цели, на исхрану и извршавање побеглих око усјанка. О сваком покрећу, било за сакуљање чета, било за куљење добровољних прилога известићете ме одмах. Тим поводом јављате ми о личностима које се у њим пословима истичу и на њима раде. Саопштићете вам овај распис, начелство вам препоручује да се по њему управљате и тачно поштујате и саопштићете га и стављате до знања и својим чиновницима.

*Заступа окружног начелника
помоћник Тихомир Денић⁸*

Шта се из ове друге, такође поверљиве, депеше може сазнати? Министарство у претходном писму помиње неке „људе“ који хоће да пређу у Турску, а сад имамо појединце који навелико прикупљају добровољне чете за четовање по Турској. Министарство **препоручује** начелству Округа ваљевског да забрани свако даље прикупљање добровољних чета у ваљевском крају, па се овим документом и дефинитивно потврђује њихово постојање месецима уназад. Ове чете већ имају организовано вођство, које постаје предмет интересовања државних органа. Поново државни органи истичу да окупљање оваквих чета може да има далекосежне негативне конотације по државу и српски народ у целини. Ово треба разумети и са ширег аспекта, јер међународна политичка ситуација окретала је српску владу ка овом државном курсу, а то

⁸ Исто, исто, пр. бр. I, A2, 24/10, 1903, кут. бр. 97

је доба кад су велике силе приморале Порту уговором у Мирцштегу, 2. октобра исте године, на преко потребне реформе. Овим реформама Срби су постали признат народ у Османском царству, па није требало никако даље изазивати Турке даљим комитским акцијама.⁹ На тај начин, политички су, барем за кратко, надвладали војни интереси. Са друге стране, Министарство одобрава сакупљање хуманитарне помоћи српским избеглицама након Илинденског устанка.¹⁰

О даљем прикупљању и деловању ових јединица немамо никаквих поузданих података (о томе нам бар не говоре доступни извори), а могуће је да су у јесен 1903. године и распуштене. Тако се за неколико месеци ништа не зна ни о Мијаилу Кићићу, ни о комитама ваљевског краја. Међутим, на истеку зиме, 1904. године, забележен је један занимљив догађај. Наиме, 28. фебруара, против ваљевских комита Мијаила Кићића и Радојице Богдановића написана је пријава, а потом и тужба, зато што су на Пећини, код Пиваре динамитом убијали рибу из Колубаре. Пријава је стигла од Јована Николића, општинског шумара.¹¹ Интересантно је поменути да је Јован Николић сутрадан, 29. фебруара, отпуштен из службе, а потом је враћен у исту као општински служитељ.¹² Након ове тужбе, Кићић моли Суд да му изда уверење да је сиромашног стања, вероватно да не може да плати судске таксе, које му на крају нису ни наплаћене. И у овом документу се потписује као „комита овдашњи“.¹³

Поменути документи поспешују нашу тврдњу да су комитске јединице биле распуштене, ван уобичајених дужности, а да су њихови припадници преживљавали овај период како су знали и умели. Тако није ни чудо што су ова двојица ухваћена у криволову. Овим подацима се доказује да су комите имале свог оружја и када нису били на задатку. Како иначе објаснити ту чињеницу да Кићић има код себе динамит? Истовремено, врло је интересантно питање овог Николића: да ли је он отпуштен из службе зато што у свом извештају помиње овдашње комите? Да ли један државни службеник у официјелној преписци, у познатим међународним околностима, може несмотрено да изнесе овакве ствари? Не знамо, можда је све то чиста случајност. Чињеница стоји, службеници су често мењани, али је Ваљево мало место и скоро да је

9 Деша је од 24. октобра 1903. године (оп. аут.)

10 Доста је прикупљено добровољних прилога у оновременој Србији, а у том послу учествовали су и људи слабијег имовног стања. Постојали су разни државни и тајни канали дотура сакупљеног материјала српским избеглицама. У циљу помоћи српском народу у Старој Србији основано је и Коло српских сестара.

11 МИАВ, ОГВ, 1904. година, пр. бр. I, А2, ФП-25/1904. Овај догађај исказима је потврдило и неколико сведока, кут. инв. бр. 98

12 Исто, исто, I, А2, ФП-29/1904, кут. инв. бр. 98

13 Исто, исто, I, А2, ФП-78/1904, кут. инв. бр. 98

свако свакога у вароши познавао и знао чиме се бави. Чини нам се да је овај поступак тадашњег председника Суда Матије Ненадовића био у духу депеше од октобра месеца прошле, 1903. године.¹⁴

Марта месеца, у вароши је ухваћен и процесуиран Суду Радојица Богдановић, исти онај који је са Кићићем динамитом ловио рибу. У извештају се каже да Богдановић без икаквог занимања, неосуђиван, да је некада радио као продавац бозе, да је сиротан и да порез не плаћа.¹⁵

Каквог су социјалног стња биле ваљевске комите и лица у њиховом најближем окружењу? Можемо да кажемо да су многи од њих били слабог имовног стања, без сталног запослења, врло често са маргина друштва, у сукобу са органима реда, мада, наравно, било је у командном кадру активних и бивших официра и других лица. Међутим, све ове људе водиле су исте идеје и дата иста заклетва.

Након свих ових дешавања, појављује се и добро познати захтев Мијаила Кићића, поднесен Суду општине ваљевске, да му се изда пасош. Захтев је потом прослеђен Начелству, како би овај државни орган, издао исправу рока важења од шест месеци.¹⁶ Начелство је, са своје стране, стало на становиште да би било боље и сврсисходније од издавања пасоша таквог човека да запосли у државној служби и реши његове егзистенцијалне и све друге проблеме. Овакви потези били су честа пракса оног времена, јер се сматрало да сиротиња изазива разне преступе и злочин и да је најбоље да се такви људи запосле у државној служби. У сваком случају ваљевски органи нису хтели ништа да ризикују. На основу закона о општинама, Суд је поставио Мијајла Кићића за свог службеника, са платом од 25 динара месечно.¹⁷

Али, комиту изгледа да није могла да умири мирна државна служба. Након само шест дана проведених у Суду, 9. априла, Кићић је отпу-

14 У то време је на месту служитеља општинског радио Милош Кићић, који је врло брзо, 31. марта пребачен за позорника у служби општине ваљевске. Кићић је био врло темпераментан човек, кавгација, дужник, алкохоличар и непоуздан у вршењу државне службе.

15 МИАВ, ОГВ, Овај документ се води као „Списак лица који су ухваћени у вароши без икаквог занимања, но искључиво живу од коцке и крађе“ из 1904, па нисмо потпуно сигурни, понајвише због недостатка архивских извора, да ли је и поменути Богдановић припадао четничкој организацији. Међутим, позната је чињеница да су комите имале обуку у руковању динамитом, а из извештаја се види да је поменути користио се овом вештином. Богдановић је родом био Ваљевац, стар 19 година. Овом приликом у вароши је ухваћен и „сецикеса“ Милан Калабић, описиван као кавгација, лак на ножу, који је недуго потом, после одслужења затворске казне запослен као полицајац у служби Суда општине ваљевске; пр. бр. I, A2, ФП-71/1904, кут. инв. бр. 98

16 Исто, исто, пр. бр. I, A2, ФП 187/1904, кут. инв. бр. 98

17 Исто, исто, пр. бр. I, A2, ФП-218/1904. Кићић је на ово радно место постављен 3. априла 1904. године, кут. инв. бр. 98

штен из службе.¹⁸ Неколико дана касније он тражи од Суда уверење о владању, које и добија. Током априла месеца преписка између Кићића и Суда била је врло интензивна.

Пролеће 1904. године носило је горко сазнање да издекламовани бољитак положаја хришћанског становништва у Старој Србији и Македонији остаје само мртво слово на папиру, а да се терор Турака и Арбанаса према српском народу у међувремену само повећао. Аустро-Угарска је остварила да из реформи изузме део Косовског пашалука с приштинским, пећким и призренским санџаком, као и скопљанску област, где су Срби чинили већину становништва. Тако се могло да сагледа наличје уговора великих сила у Мирџштегу. Српска влада се овим нашла повређена, јер се увидело да велике силе (превасходно Двојна монархија) нису стале на страну српских националних интереса, него су их још и спутавале. Разни зулуми Турака и Арбанаса нису престајали, а бугарске комитске чете нису ни прекидале оружане акције. Положај српског народа у овим областима био је драстично погоршан.¹⁹ Времена за чекање више није смело да буде; српска влада је, са своје стране желела и морала да помогне своје престашилене сународнике.

Прве српске комитске (четничке) јединице биле су разбијене до јесеи 1903. године, али су у следећој, 1904. години добиле знатнију помоћ српске владе. С пролећа исте године, јавила се потреба да се поново почне са сакупљањем и обуком добровољаца при четничким јединицама. Убрзо су ове јединице које су бројале око 20-25 људи послате у области Старе Србије и Македоније у кржаве ватрене окршаје. Међу овим људима нашао се и Мијаило Кићић, који се почетком маја месеца 1904. године упутио у правцу турских граничних стража. Инкогнито прешавши границу, дошао је до Македоније. У једној од тешких и крвавих битака, Мијаило Кићић је погинуо маја 1904. године.²⁰

Summary

At the beginning of the 20th century, Old Serbia and Macedonia were unstable regions, where, apart from Turkish and Albanian military forces, the “komiti”, early chetnik units consisted of various Balkan entities, operated as well.

Since their founding in 1903, Serbian chetnik units took active part in liberation of compatriots from Ottoman imprisonment. Those units were active in Valjevo area also. There, in the town placed on the banks of river Kolubara, the name of Mijailo Kicić, “chetnik from Macedonia” was famous and stood out from all the others. His

18 Исто, исто, пр. бр. I, A2, ФП-253/1904, кут. инв. бр. 98

19 Владимир Ђоровић, Историја Срба, БИГЗ, Београд 1993, стр. 685-693

20 М. Белић, н. д., стр. 18, 21 – О погибији српских комита-четника у Македонији маја 1904. године, извештавао је и дневни лист „Политика“.

correspondence with the Valjevo town Court remained conserved. Although it lacks in details, it provides us with the information on rebellious temperament of a man, of his ideas and on the times he lived in. He demanded from local authorities to issue him the passport in order to go to Russia and fight in Russian - Japanese war. His request was not granted, but he was given a job in public services. He was not pleased with the new post, so he resigned and went off to battlefield, replacing the safety of a steady job with the sounds of gunshots.

However, some of the old documents were kept, and in those documents every all "komiti" activity were forbidden, because their existence did not correspond to interests of than newly formed political authorities. Serbia officially repudiated chetnik units, turning to them only when necessary in order to pursue political goals. The members of chetnik movement were usually closely monitored, and their activities were considered to be illegal, and thus were kept secret.

Events related to Kićić were often very dynamic: he was in possession of a weapon, then he was arrested, but quickly was set free. Apart from him, some other names from the margins of the society are mentioned and it is believed that those persons could also be related to "komiti" organization. In his correspondence with the authorities he does not hide his identity and what are his beliefs. He describes himself as a poor man, without employment, whose only talent is war trade. In May, 1904., because of since international political situation, he went off to war, where his adventurous life was ended.